

TURKISTAN

Думан Рамазан: «Жошы ханның» жолы болды!

Маусымның 22-24 күндері аралығында қатарынан үш күн Астанадағы Қалибек Қуанышбаев атындағы қазақ мемлекеттік академиялық музыкалық драма театрында «Жошы хан» спектаклінің тұсаукесері өтті. Алғашқы күні Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың өзі барып көріп, оң бағасын берді. Біз осы орайда «Жошы хан» тарихи драмасының авторы, талантты жазушы-драматург, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері Думан Рамазанға жолығып, пьесаның жазылуы мен сахналануы жайында аз-кем әңгімелескен едік.

– Думан Әмірғалиұлы, «Жошы хан» тарихи драмасын жазуыңызға не түрткі болды? Бұл өз қалауыңыз ба, жоқ әлде, тапсырыспен жазылды ма?

– Мен тапсырыспен көркем шығарма жазбаймын. Өздеріңіз білесіздер, бұдан бұрын «Кенесары – Күнімжан», «Абылай ханның арманы», «Керей – Жәнібек» тарихи драмаларын жаздым. Олардың барлығы театр сахналарында қойылды. Енді осы хандар тақырыбын Жошы ханмен түйіндегіміз келді. Себебі Жошы хан жалпы қазақ хандарының түп атасы, ұлы бабасы.

– Жалпы, хандар тақырыбына қалай келдіңіз? Ең алдымен, осы жайында аз-кем айтып өтсеңіз?

– Алдымен қазақ халқының тәуелсіздігі үшін алып империямен жан аямай алысып, сол қасиетті жолда ғазиз басын құрбан еткен ұлы Кенесары бабам туралы жаздым. Ұлы ханның асыл сүйегін іздедім. Рухын жоқтадым. Сол асқақ рухтың қайта оралуын аңсадым. Қазақ ұлтының асқақ рухы Кенесарымен бірге құрдымға кеткендей, жоғалғандай, өшкендей көрінетін. Үш ғасыр талмай жырлаған өтірік «достықты» быт-шыт қылғым келді. Қазақтың Ресейге өз еркімен қосылмағанын дәлелдегім келді. «Ұлы» халықтың қазаққа жасаған

жауыздығын, озбырлығын, зұлымдығын, қиянат-қысастығын барынша ашып көрсеткім келді. Олардың қазаққа жаны ашыған жоқ, кең-байтақ жерін тартып алып, ұлт ретінде жойып жібергісі келді. Отарлауды шоқындырудан бастады. Кенесары көтерілісінен кейін отаршылдар қазақпен байқап сөйлесу керегін түсініп, бұндай ашық зорлық-зомбылықтан еріксіз бас тартты. Жымысқылық, аярлық әрекетке көшті. Бәрібір ойындағыларын толық жүзеге асыра алмады. Кенесары бабам тірі кезінде де, тіпті о дүниеге аттанып кеткеннен кейін де «ұлы» халыққа ойындағысын толық жүзеге асыруға жол бермеді. Дегенмен сол бір асқақ рух әлсіреп, білте шамдай сығырайып, сөнуге шақ қалды. Қазақтың Құдайы бар... Қолдады... Тәуелсіздік алдық... Құдайға тәуба! Істі неден бастау керек еді?.. Абдырап қалдық. Өйткені рухымыз әбден жаншылған, жанышталған, езілген. Кенесары бабамды іздеу, жоқтау, жазу сол үшін керек болды. Қазаққа ұлы ханның асқақ рухын оралтқымыз келді. Қайсарлықты, ерлікті, батырлықты дәріптегіміз келді. Сол себептен де Абылай хан, Керей мен Жәнібек хандар туралы жаздым. Енді міне соларды осы Жошы хан туралы шығармамен түйіндеп отырмыз. Жалпы алғанда хандар тақырыбын қазақ халқының тарихы туралы баян деп түсінген абзал.

– Сөзіңіз аузыңызда, сіз жақында «қазақ хандығының тарихын Жошы ұлысынан бастау керек» деп, Президентке ашық хат жаздыңыз. Бұған қандай жауап алдыңыз?

– Әзірше ресми жауап келген жоқ. Дегенмен өткенде Президент әкімшілігі басшысының орынбасары Аида Балаева ханыммен Қаллеки театрында кездесіп, азырақ тілдесіп қалдым. «Тарихи драмаңыз жақсы шығыпты. Айтар ойы, сөздері қандай тамаша?! Біз келесі жылы Алтынорданың 800 жылдығын атап өтпекпіз. Бұл мәселені өзіңіз де көтеріп жүрсіз. Бәрін көріп-біліп, қадағалап отырмыз», – деді Аида Ғалымқызы қолымды қысып тұрып. Шынында да, келесі жылы Жошы ханның таққа отырғанына 800 жыл толады. Бұны қазақ хандығының 800 жылдығы ретінде атап өткен жөн. Сонда әділеттілік орнайды. Себебі Жошы ұлысы – протоқазақ мемлекеті, бүгінгі Қазақстан. Оны құрған қазіргі қазақ құрамындағы ру-тайпалар. Біз солардың тікелей мұрагеріміз.

– Спектакльге Президенттің өзі келіп, оң бағасын берді. Қандай сезімде болдыңыз?

– Жазған шығармаңды Мемлекет басшысының өзі келіп көріп, оң бағасын берсе, әрине, қуанасың ғой, әсерлендім. Мерейлендім. Ол үшін Президентімізге мың алғыс. Сондай-ақ Мемлекеттік кеңесші Ерлан Қаринге, Президент Әкімшілігі басшысының орынбасары Аида Балаеваға, Мәдениет және спорт министрі Асхат Ораловқа және басқа да мемлекет, мәдениет, өнер, әдебиет қайраткерлеріне айтар алғысым шексіз. Сонымен бірге жедел-қабыл хабар таратқан БАҚ өкілдеріне де ризашылығымызды білдіремін.

– Спектакль үш күнде де аншлаппен өтті. Көрермендердің көңілінен шыққанын әлеуметтік желілердегі жазбалардан көріп-біліп отырмыз. Өз көңіліңізден шықты ма?

– Әрине. Атақты режиссер Болат Ұзақов театр өнерінің майын қанып ішкен майталман маман ғой! Шығармамызға жан бітірді, көрік кіргізді. Керемет қойды. Тіпті, көңілдегіден де асырып жіберді. Жазған шығармаңның жақсы-жаман шығуы режиссердің таланты мен қарым-қабілетіне тікелей байланысты. Ол үшін Болат досқа алғыс айтамын. Өзіңіз айтпақшы, көрермендерге де ұнаған секілді. Жазған шығармаңның дарынды режиссердің қолына түсуі де бір бақыт қой! Бұл тұрғыдан алғанда, шығармаңның жолы болды.

– Шынында да, режиссер Болат Ұзақовпен мықты тандем бола білдіңіздер. Оны жұрттың бәрі айтып та жүр. Осының құпиясы неде?

– Болат Ұзақовпен жұмыс істеу өзіме ұнайды. Жаны жайсаң азамат. Мінезі көркем, сабырлы, салмақты. Білім-білігі мен тәжірибесі мол. Көп ізденеді. Тақырыпты терең игеруге тырысады. Шын жүйрік, хас талант. Бұдан бұрын да бірлесе жұмыс істегенбіз. «Кенесары – Күнімжан», «Абылай ханның арманы», «Керей – Жәнібек» тарихи драмаларымды да алғаш Бөкеңнің өзі қойған. Ұрыс-керіс, кикілжің ешқашан болған емес. Бәрін келісіп істейміз. Біріміздің айтқанымызға екіншіміз құлақ аса бі-

леміз. Түсінісе аламыз. «Келісіп пішкен тон келте болмас» демекші, нені болсын ақылдасып-кеңесіп шешеміз. Ең бастысы осы. Жалпы, Бөкең мықты режиссер ғой! Ұлтын сүйетін азамат. Ұлттық рухты жоғары көтерсек дейді. Сол бағытта тынбай еңбектеніп жүр. Осы қасиеті ерекше ұнайды. Ұлтқа қызмет еткіміз келеді. Ұлттық дүниелерді көбірек қаузайтынымыз да сол. Бізді табыстырған да осындай рухани үндестік қой деп ойлаймын. Жазған шығарманды Бөкеңдей аса дарынды режиссердің сахналауы да бір бақыт. Жетпей жатқан жеріңді өзі-ақ түзеп-күзеп, жеткізіп жібереді. Осы тарихи драмамды сахналау барысында бір-ақ рет қана қарама-қайшы көзқараста болдық. Шығарма бойынша ең аяғында Шыңғыс хан жендеттерін жіберіп, Жошыны өлтіртеді. Яғни, трагедияға ұласып кетеді. Тарихи драмамдағы бүкіл интриганы соған құрып едім. Ал Бөкең Жошыны өлтіргісі келмеді. Хан сайлануымен аяқтағысы келді. Осы арада көзқарасымызда сәл-пәл қиғаштық болды. Содан Бөкең: «мен осылай қояйын, басқа режиссер басқаша қояр» деді. Сөзге тоқтайтын адаммын. Келістім. Көрдiңiздер, сәтті шықты. Көрермендер де жылы қабылдады. Ең бастысы да осы емес пе?!.

– Артистердің ойынына көңіліңіз толды ма? Өздері кейіптеген тарихи тұлғалардың көркем бейнелерін өз деңгейінде шығара алды ма? Сахнадағы Шыңғыс хан (Асылбек Қапаев пен Жанқалдыбек Төленбаев) мен Жошы ханға (Қайыржан Садықов) қандай баға бересіз?

– Асылбек Қапаевтың Шыңғыс ханынан бәлендей олқылық байқамадым. Өте сәтті ойнап шықты. Жанқалдыбек Төленбаев та жақсы ойнады. Бөліп-жара алмаймын. Қайыржан Садықов Жошы ханның көркем бейнесін сәтті сомдады. Жас дарынның таудай талабы мен шеберлігіне риза болдым. Жошы сынды тарихи тұлғаның рөлін ойнау оңай емес. Әрине, әлі де ысылу, ширау, ширығу керек. Қайыржаннан болашақта мықты сахна саңлағы шығарына бек сенімдімін. Болашағы зор екен. Құлан қатынның, Бектомыштың, Шағатайдың, Үгедейдің, Төленің, Көкеш бақсының көркем бейнелері де сәтті шықты. Артистердің бәріне ризамын, алғысым шексіз. Жеке өзімнің ғана емес, қалың көрерменнің көңілінен шықты ғой деп ойлаймын. Жалпы, халық жылы қабылдады. Ең басты қуаныш та осы.

– Әрине, Жошы хан туралы тарихи шығарма жазу оңай емес. Қандай тарихи еңбектерге сүйендіңіз?

– Шыңғыс хан мен Жошы туралы жазбалардың бәрін сүзіп шықтым. Ғылыми еңбектер мен көркем шығармалардың барлығын оқыдым. Кинофильмдердің бәрін көрдім. Әрине, Шыңғыс хан туралы жазбалар өте көп, ал Жошы туралы дерек-дәйектер тым тапшы. Міне, осы жағынан сәл-пәл қиындықтар туды. Оның үстіне бұрынғыларға еш ұқсамайтын өз Шыңғыс ханым мен Жошы ханымды жасағым келді. Сондықтан да бұл шығармада айғай-сүреңге, атыс-шабысқа, соғысқа

мүлде жоламадым. Негізінен, Шыңғыс хан мен Жошының адами қадір-қасиеттерін, болмыс-бітімдерін, пенделік құпия-сырларын, көзқарас қайшылықтарын көбірек көрсетуге тырыстым. Кез келген туындыда кейіпкеріңнің жан дүниесін қойма қопарғандай аша алсаң, ол міндетті түрде халықтың жанын тербеп, жүрегіне жол табады.

– Спектакльді көрдік. Шыңғыс ханды тым қатыгез, Жошыны тым мейірбан етіп жіберген жоқсыз ба? Жошы да көптеген елге шабуыл жасап, қалаларды қанды қырғынмен басып алып, халқын бұғаулаған баһадүр емес пе?

– Соғыс шығынсыз болмайды. Жошының да қылышын қанға малғанын ешкім де жоққа шығара алмайды. Бірақ әр нәрсенің шегі болады. Шектен шықпауға тырысқан. Мәселен, Шыңғыс хан қарсылық көрсеткен қаланы жермен-жексен етіп, халқының бірін қалдырмай қырып салуға бұйырып отырған. Сонда басқа қалалардың халқы қорыққандарынан қарсылықсыз беріледі деген ойы болған. Қарсыласса аяушылық болмайтынын білсін, ұғынсын деген. Шынында да, осыдан кейін көптеген қалалардың халқы қорыққандарынан қақпаларын қарсылықсыз ашып отырған. Ал Жошы қару кезенгендерді ғана жазалап, қарапайым халыққа, бала-шағаға тиіспеуді дұрыс санаған. «Олардың не жазығы бар?» деп ара түскен. Яғни, бірін қалдырмай қыруға, бар нәрсені қиратып-бүлдіруге қарсы болған. Сол үшін әкесі Шыңғыстан талай мәрте сөз естіген. Бұл Жошының көркем бейнесін зорайту емес, шындық.

– Шығармаңызда Шыңғыс ханның бәйбішесі Бөрте ханым жоқ қой? Жошы, Шағатай, Үгедей, Төледей төрт ұлды дүниеге әкелген ана бейнесі неге көрсетілмеді?

– Біз барынша жаттандылық пен бірізділіктен бойымызды аулақ салуға тырыстық. Пьесамыздың алғашқы нұсқасында Бөрте ханымның образы бар еді. Кейін ойлана келе мүлде алып тастадық. Ешкімді, ештеңені қайталағымыз келмеді. Оның орнына Құлан қатын мен Жошының бәйбішесі Бектомыш қатынды кіргіздік. Жалпы, қауым Құлан қатынды шет жағалап білер, ал Бектомышты біле қоймас. Атақты Көкеш бақсыны да кіргізгеніміз сондықтан. Мейлінше жаңаша жазуға, жаңалық жасауға тырыстық. Сонымызбен ұттық қой деп ойлаймын. Мәселен, «Кенесары – Күнімжан» тарихи драмамызда ханның жан жары – Күнімжанның бейнесін айшықтап жасадық. Яғни, Күнімжан анамызды жалғанның жарығына алып шықтық. Одан бұрын көп ешкім біле бермейтін. Осы спектакльді көрген адамдардың қыздарына Күнімжан деп есім қойғанын өз көзімізбен көрдік, талай мәрте естідік. Тіпті, біреуінің тұсауын өзім кестім.

– Қойылымда Шыңғыс хан немересі Батуға Хорезм билеушісі Мұхаммедтің он екі жастағы немересін, Жалаладдиннің ұлын «ана аңды өлтір» деп бұйрық береді. Бату оның адам екенін айтқанымен, атасының қайрауымен тұра ұмтылады. Бірақ Жошы арашалап қа-

лады. Бұл оқиға тарихта осылай болған ба?

– Дәл осылай болмаған. Бірақ тарихи деректерде Шыңғыс ханның Батуды өз тәрбиесіне алғаны айтылады. Жошыны тым жұмсақ деп, оның ұлдарын өзі қатыгездікке тәрбиелеген деседі. Онсыз бір елді жаулау, билік құру қиын деп түсінген. Дегенмен Шыңғыс хан жендеттеріне Жалаладдиннің қолға түскен он екі жастағы ұлының жүрегін тірідей ойып алып, төбетіне тастау туралы бұйрық бергені тарихи жазбаларда айтылады. Ал Батудың кейін ержүрек қолбасшы атанып, дүниені дүр сілкіндіргенін өздерің де білесіңдер.

– Көптеген тарихшы Жошыны – моңғол дейді. Ол құрған ұлысты моңғол қағандығының құрамындағы ел ретінде қарастырады. Ал сіз оған басқаша көзқарастасыз. Осыны бірер сөзбен түсіндіріп беріңізші.

– Әрине, бір қарағанда, солай көрінері рас. Бірақ ол шын мәнінде қазақ ұлысы, қазақ хандығы. Тіпті, Жошыны моңғол деп танығанның өзінде ол құрған ұлысты моңғол мемлекеті деп айта алмайсыз. Себебі оның құрамы негізінен қазақ ру-тайпаларынан жасақталды. Сондықтан Жошы құрған мемлекетті Қазақ елі, Қазақ хандығы деп атасақ, еш қателеспейміз. Ол бірте-бірте шын мәніндегі жеке мемлекетке айналды. Жошының балалары мен немерелері оны ешкімге жалтақтамай-ақ жеке-дара биледі. Тәуелсіз мемлекет ретінде қалыптасты. Өздеріңіз де білесіздер, Жошының ұрпақтары кейін қазақ болып, қазаққа сіңіп кетті. Ендеше, оларды қалайша моңғол дей аласыз?! Абылайды, Кенесарыны нағыз қазақ хандары, қазақ ерлері деп есептесек, олардың түп атасы, ұлы бабасы Жошыны қалай сыртқа тебесіз?! Қарапайым ғана қисын осы. Ал моңғолдардың Жошы мен оның тұқымын сыртқа тебетін жөні бар. Неге екені бәсенеден белгілі емес пе?! Соны түсінетін уақыт жетті ғой деп ойлаймын.

– «Жошы хан» тарихи драмаңызды қанша уақытта жазып біттіңіз? Басқаны қойыңызшы, өз шығармаңызға өзіңіздің көңіліңіз тола ма?

– Әрине, жазу аса қиынға соққан жоқ. Екі айда жазып шықтым. Бірақ қалай және нені жазу керегін көп ойландым. Оқып-ізденуге де біршама уақыт кетті. Өздеріңіз де көріп-біліп отырған шығарсыздар, көпшіліктің ықылас-пейілі ғажап болды. Соған қарап жаман шығарма жазбаған шығармын деп ойладым. Әрине, ешуақытта тоқмейілсуге болмайды. Болдым-толдым дей алмаймын.

– Астана театрына ұлттық мәртебе берілді. Бұны қалай қабылдадыңыз?

– Қаллеки театрына ұлттық мәртебе берілуі «Жошы хан» тарихи драмымыздың тұсаукесерімен тұспа-тұс келуі қуантты. Бұл – тарихи оқиға. Үлкен қуаныш! Өте орынды. Қалибек Қуанышбаев театры бұл мәртебеге әбден лайық. Себебі өз басым Астана театрын еліміздің бас театры деп есептеймін. Мұнда аса дарынды, талантты сахна шеберлері көп. Жеткен жетістіктері де ауыз толтырып айтарлықтай. Қаллеки театрының ұжымына, басшы-қосшыларына, артистерге, қоюшы режиссер

Болат Ұзақов мырзаға айтар алғысым шексіз! Алдағы уақыттағы еңбектеріне табыс пен жеңіс тілеймін! Еңбектері еленіп, әрдайым жұлдыздары жана берсін! Мәртебелері биіктеп, абыройлары асқақтай берсін!

– Сіз осының алдында драматургиямен қоштасатыныңыз туралы мәлімдеме жасадыңыз. Мынандай кезекті табыстан кейін, бәлкім, ойланған шығарсыз?

– Еш ойланған жоқпын. Айтылған сөз – атылған оқ. Ер-азамат емеспін бе, сөзімді қайтып алмаймын. Кеше Болат Ұзақов та: «Олай кесіп-пішіп айтпасаңшы. Тағы бір дүниеге кірісейік» деп ұсыныс жасады. Рахмет айттым. Драматургиядан неге кеткім келетінін айттым, жаздым. Оны қайталап жатпай-ақ қояйын. Жаным еркіндікті қалайды. Алла ешкімге күнімді түсірмесін деп тілеймін. Енді прозалық шығармалар жазамын. Ал проза адамға еркіндік сыйлайды. Жазасың. Жариялайсың. Жұртқа іркіліссіз, кедергісіз, бірден жетеді. Ешкімге телмеңдеп-жалтақтамайсың! Рахат! Драматургиядан кеткеніммен, бәрібір қолымнан қаламымды тастамаймын ғой.

– Әңгімеңізге рахмет.

**Сұхбаттасқан
Бауыржан Бабажанұлы**